

УДК 82.09:[398(=161.2)О.Гончар:930]

Фольклоризм творчості Олеся Гончара як об'єкт дослідження

Поліна НОВІКОВА

Аспірант відділу фольклористики
Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології
імені М. Т. Рильського НАН України
01001 Київ, вул. Грушевського, 4
e-mail: polina.nowikowa@gmail.com

Статтю присвячено дослідженню фольклоризму творчості О. Гончара і розгляду питань історіографічного характеру. На думку автора, творчість відомого українського письменника-романіста була, є і буде популярною та актуальною, зокрема, через наявність у ній фольклорного сегмента: фольклорних мотивів і символів, описів народного життя, характеристики суто національних рис характеру головних героїв та історичних подій. На жаль, серед численних наукових праць у сучасній науці немає жодного ґрунтовного дослідження, у якому би вивчення творчості О. Гончара було здійснене із фольклороцентричних позицій. Саме завдяки осягненню фольклорного концепту прозових творів О. Гончара можна по-новому осмислити важливість і суспільне значення письменникового доробку, з'ясувати глибинну етнонаціональну природу художнього світу його творів.

Ключові слова: фольклор, фольклоризм, концепт, фольклорна естетика.

Питання фольклорно-літературних взаємин протягом тривалого часу не втрачає своєї актуальності. Проблема фольклоризму посідає одне із важливих місць у фольклористиці та літературознавстві. Попередні дослідження переважно ґрунтувалися на давніх творах кращого письменства, класичній літературі. Перед дослідниками постають нові завдання: дослідження проблеми фольклоризму в контексті сучасної української літератури та переосмислення оцінок учених у поглядах на творчі здобутки авторів другої половини ХХ ст.

Сучасний стан наукового осмислення літературно-фольклорних взаємин попередніх десятиліть характеризується зміною пріоритетів, зміщенням у бік виявлення незаідеологізованості та способу зображення відповідно до творчого так званого "методу соціалістичного реалізму", тобто з'ясування світоглядної органічної парадигми зображення людини та довкілля у доробку митців.

Серед маловивчених письменників із фольклороцентричного погляду вирізняється творчість О. Гончара. У минулому та й нині творчість видатного українського літератора досліджували дещо однобічно. Проте аналіз творчості О. Гончара демонструє яскраву, гармонійну фольклорну складову, як прямі, так і трансформовані її форми, що дає підставу для осмислення доробку прозаїка власне із фольклористичних позицій.

На нашу думку, творчість О. Гончара не втрачає своєї популярності саме через наявність у ній фольклоризмів: фольклорних мотивів, образів-символів, яскравих національних характерів героїв, тих народних цінностей та світоглядних орієнтацій, які вплинули на формування української нації загалом. Аналіз фольклорних сегментів

у літературній творчості О. Гончара допоможе глибше зрозуміти особливості художнього мислення, стильових прагнень, поетики творів, розкрити інтелектуально-естетичний та етичний потенціал представників народу й самого автора.

Під поняттям фольклоризм розуміємо не тільки наявність фольклорних концептів у будь-якому літературному творі. Для глибшого розуміння цього явища наведемо декілька визначень. Фольклоризм (від англ. *folk-lore* – народна мудрість, народне знання) – наявність фольклорних елементів у літературному творі. Проявляється на різних функціональних зрізах: через сюжетне запозичення, введення у текст окремих фольклорних мотивів чи образів, символічне переосмислення фольклорних міфологічних першоелементів тощо.

Учені виділяють такі основні етапи освоєння літературою фольклору: стилізацію, психологічну інтерпретацію фольклорних мотивів, переосмислення народної міфології. У контексті розвитку української літератури можна простежити певну закономірність домінування в різні епохи того чи іншого типу фольклоризму. Для давньої літератури характерне спорадичне використання в оригінальному тексті фольклорного мотиву чи образу. У період романтизму відбулося зближення фольклорної та літературної традицій, що виражалося у стилізації текстів під фольклорні зразки, запозиченні фольклорних сюжетів і символів. У ХХ ст. зріс інтерес до народнопоетичної символіки та міфології, домінує тенденція переосмислення фольклорного джерела символічно, його семантика розширюється новими похідними лініями. У сучасній літературі фольклоризм проявляється переважно через поетично трансформований міфологічний символ, що здобуває нову соціально-філософську конкретизацію. У прозових творах фольклоризм зумовлює синтез різних форм використання народного джерела, що передбачає власну літературно-психологічну інтерпретацію [8].

Термін фольклоризм (франц. *le folklorisme*, нім. *der Folklorismus*) стосується не тільки літератури. Запропонував його французький фольклорист ХІХ ст. Поль Себійо для означення різноманітних занять і захоплень фольклором (у житті, мистецтві тощо). В. Гусев у словнику наукової та народної термінології “Східнослов’янський фольклор” зауважив, що особливого поширення у світовій науці термін набув із середини 1960-х років переважно для позначення “вторинних”, “неавтентичних” фольклорних явищ (відтворення фольклору на сцені, у художній самодіяльності, фольклорні фестивалі тощо). У науці встановився диференційований підхід до фольклоризму: розрізняються “комерційні” форми фольклоризму (як елемент “індустрії туризму”) та “продуктивні” форми фольклоризму як органічний процес адаптації, трансформації і репродукції фольклору в суспільному побуті, культурі та мистецтві [9].

У словнику-довіднику “Українська фольклористика” читаємо: “Фольклоризм – термін, що позначає багатозначне поняття двох рівнів вияву: генетичного та функціонального. Перший рівень ф. опирається на традиції фольклорно-літературних взаємин і трактується як “наслідування або використання фольклору в літературній творчості” (за Р. Кирчевим). ... Типова ознака продуктивного ф. – орієнтування авторів літ. творів на фольклорну поетику, переосмислення та трансформація яскравих фольклорних мотивів, образів, тощо... Аналіз цього виду ф. здійснюється через різні об’єкти дослідження: ф. творчості письменника, ф. окремих жанрів, ф. поетичного мовлення. Функціональний рівень репрезентовано на побутовому рівні у вигляді організації хорів, ансамблів...” [10, с. 399–400].

За словами І. Денисюка, під фольклоризмом розуміють “явище посиленого використання фольклору у творчості письменників різних народів”. Але, на нашу думку, у випадку органічного фольклоризму не обов’язково визначати використання фольклорного субстрату у тексті як посиленого. Адже часто можна зустріти прихований фольклор, який нелегко відшукати у літературному творі [5].

На думку Р. Марківа, фольклоризм визначають як свідоме звернення письменників до фольклорної естетики. Типи фольклоризму можуть бути різними – вони

залежать від творчої манери, методу та напрямку, яких дотримується той чи інший художник слова, від його індивідуального стилю, від особливостей мови, це один зі способів взаємодії двох систем [7].

Отже, взаємини фольклору й літератури є складними, багатогранними та багатоаспектними. Фольклорна традиція є давнішою і переважала багато віків до появи писемної традиції.

За декілька століть можна простежити, як фольклорно-літературні зв'язки змінювалися від контактного (відкритого) типу до паралельного (закритого). Нині взаємини фольклору та літератури є двоаспектними, маємо фольклоризм літератури (наявність фольклорного субстрату в літературному творі) та літературність фольклору (коли літературний твір потрапляє до фольклорного чи навіть вважається народним). Цікавим є факт, що на фольклорний твір літературний майже не в змозі впливати, а ось фольклорний на літературний – цілком і в більшому масштабі.

Гадаємо, саме фольклористичний підхід у спробі досліджень фольклорно-літературних зв'язків дає змогу глибшого розуміння особливостей фольклору, розкриття специфіки, закономірностей розвитку та осмислення специфічних рис, які йому притаманні.

Отже, у нашій статті ми керуємося таким положенням: під фольклоризмом розуміємо всі варіанти впливу фольклору на літературний текст. Це може бути як свідоме використання народної поезики, стилістики, символіки, фольклорних мотивів, сюжетів у літературних творах, так і неусвідомлене автором наповнення тексту фольклорними елементами; як пряме цитування фольклорних творів, так і їхнє переосмислення; фольклорні ремінісценції, асоціації тощо.

Щодо дослідження науковцями проблеми фольклорно-літературних зв'язків, маємо зауважити, що завдяки численним дослідженням це питання має багату історіографію. Саме з ХІХ ст. вчені зі всього світу почали вивчати це питання; водночас відбулося чітке розмежування фольклору і літератури, а з тим – розуміння генези індивідуальної словесності та імперсональної. Особливо плідно досліджували фольклоризм літератури українські вчені з кінця ХІХ ст. і до сьогодні. Наші вчені пройшли шлях від побіжного дослідження фольклорного субстрату у літературних творах, давніх пам'ятках, літописах до ґрунтовних досліджень фольклору певного періоду, у творчості окремого автора чи окремого жанру. Західні вчені запропонували метод ідентифікації, який вдосконалювали європейські та американські науковці і є невід'ємним для роботи із літературними творами.

Українська школа фольклористики (Київ, Львів) сьогодні є дуже потужною, особливо в питанні фольклорно-літературних взаємин, тому не дивно, що з цієї проблематики в Україні виходять друком монументальні праці. Але при всьому розмаїтті досліджень, присвячених фольклорно-літературним взаєминам, цей напрям потребує сучасного підходу, нових ідей та подальшого висвітлення.

Треба зазначити, що завдяки довершеній поезиці творчості О. Гончара його постать впродовж багатьох років приваблює літературознавців, критиків. Його літературна, публіцистична та епістолярна творчість постійно залишається актуальною для читачів і науковців. І вже зараз нараховуємо велику кількість статей, монографій, присвячених проблемам життя та творчості О. Гончара. Досліджують творчість письменника не тільки критики, літературознавці, але й історики, журналісти та лінгвісти.

Але на сьогодні ми не маємо ґрунтовних фольклористичних праць, які присвячені дослідженню творчої спадщини О. Гончара, хоча в деяких публікаціях натрапляємо на побіжні спостереження щодо фольклорної рецепції у його доробкові. Таким чином, комплексне вивчення його літературної, епістолярної та публіцистичної творчості О. Гончара із фольклороцентричних позицій поки що в сучасній українській науці відсутнє.

Мало не лише спеціальних праць, а й таких, у яких хоч би побіжно було розглянуто вплив фольклору на творчість О. Гончара. Згадаємо деякі найпомітніші літературознавчі дослідження: І. Семенчук "Олесь Гончар – художник слова"; А. Погрібний "Олесь Гончар. Нариси творчості"; М. Наєнко "Краса вірності. У творчому світі Олесь Гончара". Окремі аспекти романістики О. Гончара висвітлено в роботах М. Жулинського, Л. Новиченка, М. Малиновської, Н. Малинської та ін. Корисним для пізнання концепту творчості О. Гончара є збірник матеріалів "Високоліття. Олесю Гончару 75".

З'являються дисертації, статті про епістолярний доробок та публіцистичну діяльність О. Гончара. Наприклад, дисертація Л. Курило "Епістолярій Олесь Гончара і творча індивідуальність письменника", статті, дисертація В. Галич, які присвячені публіцистиці письменника, зокрема, його "Щоденникам". Однією із перших публікацій, у якій розглядається вплив фольклору на доробок митця, є стаття А. Будніка про народнопоетичні ілюзії у "Щоденниках" О. Гончара.

Значним внеском у дослідження творчості О. Гончара є праці М. Гуменного. Його монографія "Поетика романного жанру Олесь Гончара: проблема типологій" є якісним, комплексним та довершеним дослідженням. У цій праці, окрім літературознавчих проблем, розглянуто фольклорні ремінісценції, фольклорну символіку, провідні концепти творчості О. Гончара. Тут є навіть окремий розділ "Народнопоетичні витоки романістики митця", який містить яскраві приклади фольклоризмів творчості О. Гончара та присвячений проблемі фольклорно-літературних зв'язків, але суто у романістиці митця. Тобто поетичну, публіцистичну діяльність відомого письменника, зокрема "Щоденники", що вийшли друком у трьох томах, літературознавці не розглядали.

М. Гуменний виділяє у творчості О. Гончара легенди-символи, які поєднали дві стихії: фольклорну та ліричну. Літературознавець має на увазі легенди про походження характерників, наприклад про загибель солдата у степу [4, с. 99]. На думку М. Гуменного, фольклор не лише не принижує творчих обріїв прозаїків, а навпаки, яскравіше підкреслює самотність кожного з них <...> У романах О. Гончара фольклор виконує поліаспектні функції. Щодо О. Гончара, то він вільно використовував народнопоетичні джерела у своїх творчих пошуках, підпорядковуючи їх своїм ідейно-художнім завданням, власному стилю, а в окремих випадках трансформував, по-новому переосмислював їх [4, с. 101–102].

На думку вченого, "фольклоризм романів О. Гончара мав суттєвий вплив на їх архітектуру на різних рівнях – на рівні сюжетно-композиційної структури, на рівні диференціації позиції автора, на рівні етико-психологічного аспекту, на рівні уявлень про історичний характер відображених подій" [4, с. 78]. Романістика О. Гончара, що являє собою яскраву сторінку української літератури, тісно пов'язана з рідним фольклорним ґрунтом, поза яким зрозуміти її неможливо. Ліричним народним пісням, легендам, обрядам, безумовно, належить провідне місце в генеалогії фольклоризму письменника [4, с. 101–102]. Прикметно наголошує М. Гуменний, що ключову роль у творчості О. Гончара відіграють назви-заголовки творів. "Символічного значення набувають ключові фрази "прапороносці", "людина і зброя", "тронка", винесені у заголовок як образне вираження основної думки романів" [4, с. 81].

Для осмислення фольклорного концепту творчості О. Гончара потрібно досліджувати не тільки романістику, але й публіцистику письменника, яка яскраво представлена у творчому доробкові О. Гончара "Щоденниками" у трьох томах. Саме "Щоденники" дозволяють простежити процес формування майбутнього митця, а також фольклорне підґрунтя його творчості. Особисті записи О. Гончара демонструють засвоєння фольклоризмів ще з дитинства, саме тому ці знання вринають у творчості митця на підсвідомому рівні. А. Буднік, який проаналізував "Щоденники" О. Гончара з літературознавчих позицій, торкнувся й фольклористичного аспекту, що для нас є важливим. Автор зазначає: "Українські письменники

завжди знаходили в народнопоетичному мистецтві джерело глибокого художнього пізнання навколишньої дійсності. Причому в кожен епоху митці відкривали у фольклорі все нові і нові ідейно-естетичні цінності. Народпоетична творчість підкреслює самотність кожного з митців, бо значний художник збагачує арсенал зображувально-виражальних засобів, прийомів і принципів освоєння народної творчості та літературний процес. Народпоетична творчість та її інтерпретація у художніх творах письменників завжди цікавила літературознавців. Олесь Гончар активно і творчо трансформує фольклорний матеріал з метою увиразнити, надати психологізму і ліричності, морально-етичної багатоаспектності і національного колориту не тільки прозі, а й щоденниковим записам" [2].

В. Біляцька у статті "Український фольклор у "Щоденниках" Олесь Гончара" пише: у "Щоденниках" Олесь Гончара зафіксовано творчі враження, задуми, світобачення і світовідчуття митця, формуються мотиви й ідеї майбутніх творів, звернення до фольклору як до джерела образної поетики, зафіксовано етапи фольклорного мислення" [1, с. 205].

Щодо фольклоризму творів О. Гончара цікавою є думка В. Святюка висловлена у статті "Краса і сила художньої деталі Олесь Гончара": "Художні деталі О. Т. Гончара широко використовуються також в епосі "Прапороносці", романах "Тронка", "Собор" та інших. Вони як правило, також виразні, яскраві, нерідко мають фольклорне забарвлення [3, с. 136].

Н. Малинська дуже влучно зазначила у статті "Світовий контекст доробку Гончара" про відхід письменника від тем "народницької орієнтації": "Письмо зрілого Гончара залишило далеко позаду також особливо улюблені в Україні народницькі орієнтації та пов'язані з ними мистецькі канони. У цьому письменник був чи й не самітником, який випередив свою добу, що, до речі означає, що й прочитаний він цією добою поки що неадекватно. Пора врешті-решт визнати, що завдання, які він перед собою ставив, виконувались не залюбленими в село і апріорно "справедливий" лєнінізм шістдесятниками та їх старшими колегами, а ним практично одним, хоч подавав він це так, ніби складною людинознавчою проблематикою переймалася вся рідномовна література" [6, с. 116].

Важливим та потужним проявом фольклоризму є багатозначність художньої деталі, якою часто позначені назви романів О. Гончара - "Тронка", "Собор" та ін. Вони є лейтмотивом творів, як приспів у пісні. Під пером талановитого майстра мелодійна, скромна чабанська тронка - задзвеніла, закалатала на увесь світ, віщуючи про екологічні катастрофи, що страшною руйнівною хвилею накопилися на рідну землю зусиллями партократичного, тоталітарного, антинародного режиму [3, с. 143].

Отже, концепт фольклору у творчості О. Гончара є важливою естетичною домінантою. Його творчість завжди була, є і буде популярною та актуальною, зокрема, і завдяки наявності у ній фольклорного субстрату: фольклорних мотивів та символів, описів народного життя, суто національних рис характеру головних героїв та історичних подій, які вплинули на формування української нації. Наразі маємо чимало наукових праць, предметом дослідження яких є романістика, публіцистика та епістолярій митця. Завдяки осягненню фольклорного концепту творчості О. Гончара можливі нові відкриття у розумінні та суспільному значенні усієї творчої спадщини письменника.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА

1. Біляцька В. П. Український фольклор в "Щоденниках" Олесь Гончара / В. П. Біляцька // Таїни художнього світу (до проблеми поетики тексту) : збірка статей. - Донецьк : Видавництво ДНУ, 2008. - С. 201-214.

2. Буднік А. О. Народнопоетичні витоки “Щоденників” Олеся Гончара / А. О. Буднік. – Режим доступу: <http://www.bdpu.org>
3. Високоліття: Олеся Гончару 75: зб. матеріалів – К. : Укр. письменник, 1993.
4. Гуменний М. Поетика романного жанру Олеся Гончара: проблема типологій. Монографія / М. Гуменний. – К. : Акцент плюс, 2005.
5. Денисюк І. Національна специфіка українського фольклору (матеріали до лекцій) І. Денисюк // Вісник Львівського ун-ту. Серія філологічна. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2007. – Вип. 31. – С. 3–32. – Режим доступу: http://www.lnu.edu.ua/faculty/Philol/www/visnyk/41/2007_41_hinda.pdf
6. Малинська Н. Світовий контекст доробку О. Гончара / Н. Малинська // Фольклор і література: навчальний посібник. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2005.
7. Марків Р. Теоретичні аспекти фольклоризму в літературі / Р. Марків // Вісник Львівського ун-ту. Серія філологічна. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2007. – Вип. 31. – С. 3–32. – Режим доступу: http://www.lnu.edu.ua/faculty/Philol/www/visnyk/41/2007_41_markiv.pdf
8. Словник термінів. – Режим доступу: <http://www.ukrlit.vn.ua>
9. Тлумачний словник. – Режим доступу: <http://www.slovnyk.net/?swrd=%D0%90%D0%A0%D0%A5%D0%95%D0%A2%D0%98%D0%9F>
10. Українська фольклористика. Словник-довідник // укладання і загальна редакція Михайла Чорнопиского. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2008.

The Folklorism of Oles Honchar's creativity as an Object of Research

Polina NOVIKOVA

The article is devoted to the folklorism of O. Honchar's creativity. According to the author, the creative work of a famous Ukrainian novelist was, is and will be popular and relevant, particularly due to its folk segment – folk motifs and symbols, descriptions of people's life, characteristics of pure national traits of character and historical events. Unfortunately, there is no comprehensive study of O. Honchar's creativity from the folklore point of view. It is through the comprehension of the folk concept in O. Honchar prose that makes it possible to rethink the importance and significance of the whole writer's literary heritage, as well as to grasp deep ethno-national nature of his works.

Keywords: folklore, folklorism, concept, folk aesthetics.

Фольклоризм творчества Олеса Гончара как объект исследования

Полина НОВИКОВА

Статья посвящена исследованию фольклоризма творчества О. Гончара и рассмотрению вопросов историко-ографического характера. По мнению автора, творчество известного украинского писателя-романиста было, есть и будет популярным и актуальным, в частности, из-за наличия в нем фольклорного сегмента: фольклорных мотивов и символов, описаний народной жизни, характеристики чисто национальных черт характера главных героев и исторических событий. К сожалению, среди многочисленных научных трудов в современной науке нет ни одного обстоятельного исследования, в котором бы изучение творчества О. Гончара было осуществлено с фольклороцентрических позиций. Именно благодаря постижению фольклорного концепта произведений О. Гончара можно по-новому осмыслить важность и общественное значение всего писательского наследия, выявить глубинную этнонациональную природу художественного мира его произведений.

Ключевые слова: фольклор, фольклористика, концепт, фольклорная эстетика.

Стаття надійшла до редколегії 7.12.2014
Прийнята до друку 2.02.2015